

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЗА УМОВ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено інституційні зміни, які впливають на функціонування економічних систем та утворення інституційної структури економіки і суспільства. Надано рекомендації щодо визначення моделі соціальної політики держави, створення умов для розвитку творчого потенціалу особистості, а також досягнення соціальної злагоди.

Institutional changes which affecting on the functioning of economic systems, creating the institutional structure of the economy and society are investigated. Recommendations concerning the definition of the social policy model of the state, creating the conditions of development the potential of the creative personality, and besides the achievement of social cohesion are given.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світова системна криза вплинула на зміну європейського інституту держави загального добробуту (welfare state), що обумовило пошук нових демократичних форм соціальності і формування нового інституційного підходу до становлення соціальної держави в інформаційному суспільстві. Глобалізаційні процеси, які позначаються на існуванні і життєдіяльності не тільки окремих сфер суспільства, але й на визначальних принципах і доктринах сучасних демократичних держав, посилюють вплив ринку на становлення інформаційної цивілізації і суспільства знань, а також виступають чинниками трансформації світової соціально-економічної системи. Україна як держава, що стала на шлях демократичного розвитку і побудови соціальної держави, теж опинилася в ситуації виклику перед глобалізаційними процесами. Саме тому важливий пошук шляхів, засобів, інститутів і механізмів, які сприяють активізації процесу становлення і функціонування соціальної держави в нашій країні. Особливу увагу при цьому слід приділити теоретичній розробці умов для встановлення стійкого і конструктивного консенсусу між суспільством, бізнесом, державою і громадянином та визначення ефективної моделі розвитку соціальної держави в умовах глобалізації.

Перехід від планової, регульованої з центру економіки до ринкової супроводжувався не тільки зміною форм власності, появою нових суб'єктів господарювання та суттєвими змінами соціальної структури суспільства, але й перетворенням інституційного середовища взаємодії працівника і роботодавця. Цей процес відбувався за умов дії несприятливих факторів – зниження попиту на робочу силу, падіння рівня життя населення внаслідок кризового спаду виробництва, високої інфляції, невирішених проблем низької продуктивності праці, прихованого безробіття тощо. Для формування більш сприятливого і цивілізованого інституційного середовища взаємодії працівника і роботодавця необхідно здійснити аналіз інститутів регулювання трудових відносин та розробити шляхи їх трансформації при умов становлення соціальної держави. Інституційні механізми регулювання відносин працівника і роботодавця не тільки забезпечать більш ефективне функціонування ринку праці, але будуть сприяти виходу з кризи, становленню політичної і соціальної стабільності в суспільстві. При цьому, існування якісної системи соціальних стандартів та гарантій виступають ознакою ефективної соціальної політики, що дає змогу реалізувати стратегічну мету цивілізованої держави – забезпечення високого рівня життя та рівний доступ громадян до суспільних благ і послуг.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Значний внесок у розробку проблеми формування та розвитку соціальної держави і її інститутів внесли зарубіжні вчені Дж. К. Гелбрейт, Д. Белл, Дж. Ролз, Ф. Нойман, Г.-Г. Хартвіг, В. Абендрот, Г. Браун,

М. Спікер, Г. Виленський, А. Еверс, Б. Ваттенберг, К. Еспин-Андерсен та ін. Аналіз сутності і функцій соціальної держави в Україні став предметом дослідження відомих українських вчених В. Авер'янова, В. Андрущенко, В. Бабкіна, В. Баркова, В. Горбатенка, М. Михальченка, С. Наумкиної, Я. Пасько, В. Пилипенка, П. Рабиновича, Ф. Рудича, В. Сиренка, В. Цветкова, М. Шульги і багато ін. У той самий час слід визнати, що якщо з різних теоретичних аспектів формування громадянського суспільства і правової держави у вітчизняній літературі є багато досліджень, що заслуговують на увагу, то питання соціальної держави розроблені недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати процес формування передумов соціальної держави та визначити пріоритет розвитку української держави в напрямку певної моделі держави добробуту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на складність соціально-економічної ситуації в Україні, процес формування передумов соціальної держави є неоднозначним: він потребує більш глибокого вивчення інституційних аспектів проблем становлення держави загального добробуту, розвитку соціальної політики, соціального захисту населення, соціального партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння специфіки державної соціальної політики в конкретному історичному процесі важливо враховувати те, що держава завжди вирішує два найбільш важливих завдання: вираження інтересів соціальних груп, що володіють владою і власністю, а також забезпечення громадського миру і стабільності через досягнення балансу інтересів основних соціальних груп суспільства. Економічна політика визначає, поряд із здібностями і можливостями індивідів, їх матеріальне становище та соціальну приналежність, тобто соціальний статус, особливості зайнятості, доходи, рівень задоволення матеріальних і духовних потреб (якість житла, послуг освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства та ін.).

Інституційні зміни у громадському і, в першу чергу, економічному устрої держави призвели до створення нового економічного механізму, що характеризується різноманіттям форм власності і господарювання, лібералізацією економіки, активізацією підприємницької діяльності. Нова економіка є сукупністю видів діяльності, що відрізняються великим внеском людського капіталу у виробничий процес, високою специфічністю нематеріальних активів, істотною інноваційною складовою. Вона дає близько 8,5-10% ВВП, включаючи сектор інформаційних технологій (1,0-1,2%) та інтелектуальних послуг (1,2-1,5%). Основна роль інститутів проявляється в зменшенні невизначеності (структуруванні життя) шляхом встановлення стабільної (хоча і не завжди ефективної) структури взаємин між людьми; визначення і обмеження набору альтернатив, що є у кожної людини.

Для успішної трансформації необхідні інститути, які в змозі забезпечити нормальну роботу ринкових механізмів. Відсутність таких інститутів призвело до колосального збільшення масштабів тіньової економіки; падіння частки державних доходів у ВВП; невиконання державою зобов'язань щодо перерозподілу матеріальних благ; накопичення неплатежів по заробітній платі; криміналізації економіки і т.д. Інституційні норми і структури орієнтовані на збалансовану взаємодію принципів субсидіарності та комунікативності, гармонійного поєднання індивідуальних і суспільних цінностей та інтересів. Інститути виступають в якості своєї нормативної моделі, яка носить характер соціального партнерства, а не конкуренції, вони покликані визначати різноманітні потенційні можливості людської діяльності. Інститути впливають на функціонування економічних систем, утворюючи інституційну структуру економіки і суспільства. Формальні і неформальні правила, норми відносин та механізми їх реалізації утворюють в сукупності інституційну основу управління суспільним розвитком. Інститути визначають і обмежують набір альтернатив, які є у кожної людини, вони включають в себе всі форми обмежень, створених людьми для того, щоб надати певну структуру людським взаєминам.

Соціальна політика – одне з найважливіших напрямів внутрішньої політики держави. Будь-яка держава в тій чи іншій мірі соціальна, так як у міру можливості вона прагне до

поліпшення рівня життя населення, реалізації пріоритетних національних проектів у сфері охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, агропромислового комплексу, демографічної політики, посилення соціальної відповідальності бізнесу.

До світової фінансової кризи спостерігався загальний підйом національної економіки, однак за багатьма критеріями Україна до цих пір не відповідає принципам соціальної держави: солідарності, субсидіарності, забезпечення загального блага, пріоритетності прав людини, економічної свободи. Так, перерозподіл доходів в країні із значною перевагою йде в бік вузького кола власників, соціальними послугами охоплено не все населення, розмір пенсії не відповідає навіть прожитковому мінімуму, а відрахування з бюджету на об'єкти соціальної сфери значно нижчі від аналогічних у розвинених країнах. Основна мета реалізації принципів соціальної держави – досягнення стабільності і динамічності соціально-економічного розвитку. Для цього необхідно своєчасно реагувати на виклики часу, так як можуть виникнути і виникають все нові і нові проблеми, які потребують теоретичного і практичного вирішення, а це, в свою чергу, потребує переходу до нової моделі державного устрою.

Ідея соціальної держави виникла як альтернатива ліберальній державі, яка продемонструвала свою неспроможність у забезпеченні соціальних прав і гідного рівня життя всім громадянам. Якщо теорія класичного лібералізму виходила з формального проголошення прав людини, але нічого не пропонувала для їхньої реалізації, то соціальна держава наповнила реальним і конкретним змістом права кожної людини. Тобто держава загального добробуту не тільки проголошує, але і здійснює політику, спрямовану на забезпечення прав громадянина.

Концептуальний аналіз соціальної держави та відповідної соціальної політики дозволяє виділити основні риси та критерії держави добробуту, в основу складання яких покладено соціальний та економічний підхід.

Перший критерій – це наявність громадянського стану суспільства та правової демократичної держави, що передбачає: відповідність закону права і його верховенство; законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав людини – наявність налагодженого правового механізму їх охорони і захисту; розвиненість інститутів громадського самоврядування; постійний діалог населення з владними структурами через різноманітні організації громадянського суспільства; проведення державою політики соціальної поступки – вирішення всіх питань на шляхах згоди і порозуміння різноманітних соціальних груп, глибокої поваги до особи незалежно від її соціального стану, захисту від усяких посягань на її життя, здоров'я і особисту гідність [1].

Другий критерій – солідарність у формуванні відносин між різними соціальними групами, суб'єктами політики. Вид солідарності задає тон поведінки всіх суб'єктів у економіці і впливає на визначення всіх наступних критеріїв.

Третій критерій – це основна відповідальність, під якою пропонується розуміти глобальний соціальний інститут, на який покладено функцію реалізації соціальної політики.

Четвертий критерій – рівень перерозподілу доходів у суспільстві, який показує середній рівень оподаткування та характеризує ступінь втручання держави в ринкову економіку, а також визначає можливу нейтралізацію негативних проявів ринкової економіки через регулювання і контроль держави.

П'ятий критерій – рівень надання соціальних послуг та соціальної спрямованості програмних та практичних дій держави, її інститутів, які забезпечують: можливість особи домогтися конкретного мінімуму соціальних благ завдяки гарантуванню державою її соціальної безпеки; можливість громадян домогтися забезпечення державою їхнього соціального захисту, підняття рівня соціально-економічних прав громадян до рівня основних прав; формування соціального середовища, яке створює умови для сприятливого індивідуального розвитку особи, рівності стартових можливостей (а не матеріальної рівності) за допомогою державної системи освіти та просвітництва, податкової політики, регулювання ринку праці та контролю за умовами праці; здійснення соціальної допомоги громадянам, не

спроможним відповідати за свій добробут – визначення гарантованого життєвого рівня соціально вразливих верств населення, що забезпечується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Шостий критерій – це система управління, яка характеризує інститути, керуючі соціальними процесами на місцях або поблизу непосредних об'єктів соціальної політики.

З урахуванням запропонованих критеріїв визначені основні моделі держав загального добробуту і відповідних їм моделей соціальної політики. Це англосаксонська або ліберальна модель (Великобританія, Ірландія, Канада, США, Австралія), скандинавська або шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди), консервативна чи німецька модель (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Франція, Бельгія, Люксембург), рудиментарна модель (Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Кіпр, Мальта) та японська модель держави добробуту, яка характеризується патерналізмом на рівні підприємства.

Англосаксонська модель – це модель, в якій основна відповідальність покладена на державу, але при цьому громадяни індивідуальні за своєю психологією, рівень оподаткування середній, звідси такий же рівень надання соціальних послуг. Соціальні трансферти призначені особам працездатного віку, при цьому значна увага приділяється реалізації комплексних програм працевлаштування тимчасово безробітних (перекваліфікація робітників, підвищення їх кваліфікації, проведення спеціальних тренінгів). Для англосаксонської моделі притаманні значні коливання в рівнях заробітних плат представників різних категорій робітників, а також значна частка осіб з низьким рівнем доходів. Специфікою даної моделі є особливості соціальних політик та систем захисту населення, притаманних кожній країні зокрема. Так, у Великобританії безкоштовні медичні послуги надаються всім громадянам незалежно від рівня доходу, в Ірландії – лише низькооплачуваним верствам населення. Англійська система соціального захисту не передбачає існування окремих страхових внесків пенсійного забезпечення, медичного страхування, пенсій по інвалідності тощо, а всі витрати покриваються за рахунок єдиного соціального відрахування.

Класичним прикладом англосаксонської моделі виступає модель США, соціальна політика яких базується на таких постулатах, як приватна власність, ринкова економіка, конкуренція. Головною метою американської соціальної політики є вирівнювання можливостей для всіх громадян, при цьому індивід обирає послуги соціальної сфери, керуючись своїми доходами та сімейним станом. Оскільки між правами і можливостями їхньої реалізації існує розрив, то його подолання має відбуватися із врахуванням механізму економічного зростання і дотриманням розумного балансу між принципами економічної ефективності і розподілу. У цілому в США нараховується близько 75 програм соціальної допомоги, що передбачають виплату грошей, надання безкоштовних талонів на харчування, дотації на оплату житла, медичну допомогу та ін. Із федерального бюджету основна частина (46,0%) коштів виділяється на соціально-культурну сферу, включаючи допомогу малозабезпеченим верствам населення, особам похилого віку, інвалідам, охорону здоров'я, освіту тощо.

У кінці ХХ ст. під впливом демографічного й ідеологічного факторів стала швидко змінюватися філософія соціального захисту в США, що сприяло виникненню альтернативного варіанта держави загального добробуту. Нові підходи до соціального захисту трансформували державу загального добробуту в соціальну державу – державу можливостей, тобто у той час, як метою держави загального добробуту є підтримка доходу людини на прийнятному рівні, метою держави можливостей буде робота й індивідуальна активність. Насамперед це повинно допомогти бідним американцям розвинути свої здібності, які дозволять їм перебороти бідність і залежність. Стратегія можливостей перетворює бідних із пасивних клієнтів соціального забезпечення в основних агентів їхнього власного розвитку.

Скандинавська модель – це модель, в якій основну відповідальність несе держава з суспільною солідарністю, високим рівнем оподаткування, що дозволяє надавати соціальні

послуги широким верствам населення, не обумовлюючи зайнятістю та виплатою соціальних внесків. Уряд Швеції проводить політику рівності, а тому матеріальні блага розподіляються досить рівномірно між усіма членами суспільства. Так, різниця в заробітній платі не є великою. Наприклад, дохід селянина лише вдвічі менший від зарплати лікаря і у 2,5 разу менший від заробітку керівника великого підприємства. Рівність досягається також шляхом надання державою безкоштовних або недорогих високоякісних послуг у найважливіших сферах життя. Важливими факторами вирівнювання є повна зайнятість (адже суспільство з повною зайнятістю уникає різниці в доходах і життєвому рівні) і прогресивна система оподаткування, яка включає прямі і непрямі податки. Високий рівень життя в Швеції став можливим завдяки тривалому, відносно стійкому економічному зростанню. На початку ХХІ століття відбулася певна трансформація скандинавської моделі за рахунок збільшення частки некомерційних неурядових організацій в загальній кількості провайдерів соціальних послуг [2].

Консервативна (німецька) модель – це модель, у якій основна відповідальність за громадян в економіці покладена на ринок праці, де ринкові відносини є пануючими. Рівень оподаткування в рамках зазначеної моделі невисокий, фінансування соціальної політики здійснюється, в основному, за рахунок страхових самоврядних, комерційних організацій, а соціальними послугами охоплено, в першу чергу, зайняте населення. Дана модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та терміном професійної діяльності. Одним із базових принципів є професійна солідарність, яка передбачає існування страхових фондів, що управляються на паритетних умовах найманими робітниками та підприємцями. Фонд акумулює соціальні відрахування з заробітної плати, що дає змогу здійснювати страхові виплати.

Сучасна модель соціального ринкового господарства Німеччини є компромісом між економічним зростанням та соціально справедливим рівномірним розподілом багатства в суспільстві. У центрі економічної системи стоїть підприємницька діяльність держави, яка відповідає за принципи справедливого розподілу соціальних благ між членами суспільства. Німецька модель соціально орієнтованої економіки базується на засадах мінімального втручання держави, але водночас воно повинно бути максимально ефективним і приводити до економічного зростання. Також в основі даної моделі економіки лежать постулати, що всі верстви населення повинні бути рівними і отримувати максимальну віддачу від своєї діяльності. Високий рівень соціальних гарантій зумовив перерозподіл більше як 40% чистих прибутків фірм на оплату праці, на відрахування соціальних фондів. Німецька робоча сила стала найдорожчою в світі у 90-х роках ХХст., погодинна ставка складала близько 20,5 марок.

Достатньо високий рівень безробіття сприяє збільшенню населення, яке знаходиться на утриманні держави, так як страхування по безробіттю не включається в загальну систему соціального захисту, а функціонує в рамках політики стимулювання зайнятості населення. Така модель дозволяє ефективно забезпечити соціальний захист на рівні будь-якого регіону. Традиційно до нього входять пенсійне страхування, страхування на випадок хвороби, страхування у разі потреби в догляді та на випадок безробіття. Соціальне страхування в Німеччині поділяється на обов'язкове і добровільне. Внески на страхування сплачує як працівник, так і роботодавець в однакових розмірах. Майже усі громадяни Німеччини застраховані на випадок хвороби: більшість з них у рамках державного страхування (88,0%), а решта (12,0%) – у приватних страхувальників. Гарантом виконання соціальних зобов'язань виступає держава, перерозподіляючи частину коштів на покриття видатків у вигляді державних дотацій. Таким чином, німецька модель вирівнювання доходів дозволяє рівномірно розподілити на всі регіони країни єдиний розмір соціальних гарантій та соціальних стандартів, оплату праці тощо й забезпечити у повному обсязі соціальний захист своїм громадянам.

Однією з найбільш успішніших консервативних моделей соціального захисту населення виступає австрійська модель, яка спрямована, в основному, на попередження

бідності. Вона створює передумови для соціальної згуртованості населення, дозволяючи суспільству впливати на соціальне та демографічне становище в країні. У першу чергу, варто відмітити потужні програми соціального добробуту. Без цих програм майже 43,0% громадян Австрії були б за межею бідності, завдяки чому рівень поширення бідності населення (за винятком пенсіонерів) знизився з 30,0% до 11,0%, тобто майже у три рази. Слід зазначити, що серед усієї кількості програм соціального добробуту переважають програми грошової допомоги, близько 54,0% яких складають програми соціального страхування. За останні 15 років кількість програм загальної допомоги зросла з 10,0% до 14,0% від усієї кількості соціальних програм.

Важливо також відмітити, що для австрійської моделі характерними є елементи централізованого та децентралізованого управління, серед яких переважає управління на федеральному рівні (соціальне страхування, програми загальної допомоги). Утім, останніми роками зросли також витрати на програми негрошової допомоги (допомога на придбання засобів догляду за дитиною, обладнання засобами доступу інвалідів до інфраструктури тощо).

Програми соціального добробуту фінансуються, як правило, роботодавцями (38,0%) з бюджетів земельних та місцевих урядів (33,0%) та за рахунок внесків застрахованих осіб (27,0%). Досить ефективною в Австрії є система перерозподілу коштів між різними соціальними програмами. Окрім цього, у разі фінансових труднощів, низької пенсії, розмір пенсійного забезпечення підвищується до певного встановленого мінімуму за допомогою дотації на вирівнювання, яка залежить від розміру сплати страхових внесків [3, с.44-67]. Таким чином, запровадження різнорівневої системи соціального захисту із наданням широких повноважень в означеній сфері органам місцевого самоврядування дозволило Австрії забезпечити ефективний соціальний захист громадян та підтримувати достатньо високі соціальні стандарти й загальний рівень життя громадян.

Рудиментарна модель характеризується мінімальним втручанням держави в систему надання соціальних послуг основними інститутами, що несуть відповідальність за громадян в суспільстві виступають сім'я і церква, рівень оподаткування низький, а соціальні послуги, які фінансуються також за рахунок страхових самоврядних організацій, поширюються, перш за все, на малозабезпечених та старших за віком людей. Особливістю даної моделі є низький рівень соціальних гарантій жінок, які бажають відновити трудову діяльність, маючи неповнолітніх дітей, а також тісна взаємодія та співробітництво неформального сектору соціальної системи [4, с.528].

Яскравим прикладом такої моделі виступає Італія, характерною особливістю якої є незадовільний захист від ризиків людей, які з різних причин опинилися без жодних прибутків. Наступною італійською проблемою виступає асиметрична структура соціальних видатків, найбільшу частину яких складає пенсійне забезпечення (15,4% від ВВП), тоді як на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються вкрай малі кошти (близько 0,8%) [5, с.70-77].

Пенсійну проблему ускладнює також несприятливий демографічний розвиток: середній показник народжуваності в Італії – один із найнижчих у Європі (1,26 дитини на сім'ю), крім того, внаслідок збільшення наявної та очікуваної тривалості життя, зростає частка людей похилого віку. Хронічною проблемою також виступає високий рівень державної заборгованості, яка, певним чином, обмежує фінансову свободу держави в соціальній сфері. До нагальних проблем ще можна віднести й недостатню відповідальність як соціальних органів, так і отримувачів соціальних послуг та виплат стосовно основних принципів системи соціального страхування [6, с. 336].

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, англосаксонська модель є високоефективною, так як призводить до скорочення безробіття, зростання рівня зайнятості, хоча має обмеження щодо підвищення соціальних стандартів життя населення; континентальна є неефективною, так як не володіє дієвим механізмом підвищення рівня зайнятості, але спрямована на ліквідацію соціально-економічних диспропорцій і бідності;

рудиментарна модель соціальних послуг є неефективною, так як не сприяє встановленню соціальної рівності, характеризується відносно невисоким рівнем зайнятості на фоні існування великої кількості людей, які живуть за межею бідності; і лише скандинавська модель є високоефективною, так як максимально повно враховує потреби та надає суттєві переваги споживачам соціальних послуг, тобто забезпечує диверсифіковану структуру соціальних послуг, враховує гендерні аспекти, вільний доступ до інформаційних даних в сфері соціального забезпечення.

Що стосується України, то рівень соціальних стандартів суттєво відстає від європейських. Трансформаційні процеси потребують формування нової соціальної моделі держави та розвитку якісно нових соціальних інститутів. Сталий поступальний розвиток сучасної соціально-економічної системи можливо забезпечити шляхом поєднання традиційних інститутів – носіїв спадкоємності і «нових», «ринкових» носіїв істотних змін, інноваційності.

Без збереження інститутів попереднього періоду розвитку суспільства ринкові інститути відторгатимуться новою економічною системою. Таким найважливішим поєднанням є активне державне регулювання якості життя населення з одного боку, і поступовий розвиток недержавних, громадських форм регулювання, і, перш за все, такого, як соціальне партнерство з іншого. Сучасна трансформація ідеї держави добробуту відбувається як перехід від соціальної солідарності до відповідального індивідуалізму і від ідеалу соціальної згуртованості до ідеалу економічної конкурентоспроможності, що в своєму значенні змінює уявлення про традиційну соціальну державу, кейнсіанську державу добробуту.

Саме тому досить актуальним сьогодні є пріоритет розвитку української держави в напрямку певної моделі держави добробуту, враховуючи соціокультурний аспект розвитку української ментальності і сучасні процеси глобалізації, які змінюють вже існуючі форми і моделі соціальної держави. Модель держави добробуту України має виступати синтезом ліберальної, корпоративістської та соціал-демократичної моделей, тобто вона буде автентичною, при цьому орієнтуватиметься на ознаки, властиві зазначеним моделям. Водночас потрібно враховувати і недоліки сучасних моделей соціальних держав, які призвели до формування ідеї держави можливостей як фактично проміжної між соціал-демократичною та ліберальною моделями.

Тому можна спрогнозувати, що соціальна держава України згодом буде модернізуватися до держави можливостей.

Список використаної літератури

1. Агарков О. Соціальна структура України та прагматичні тенденції її розвитку / О. Агарков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/388/9a652378e95521c33c1d2b43ca6a0e5b.
2. Конструювання моделі соціальної держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-11237-1.html>.
3. Огляд діяльності системи соціального захисту в Австрії (за матеріалами Федерального Міністерства соціальних справ та захисту споживачів Австрії); [перекл. з англійської]. – Луганськ: Вид-во ДУ НДІ СТВ. – 2010. – 72 с.
4. Украина и её регионы на пути к инновационному обществу: [монография] / под общ. ред. В. И. Дубиницкого и И. П. Булеева. – Донецк: Юго-Восток, 2011. – С. 525–533.
5. Антропов В. Модели социальной защиты в странах ЕС / В. Антропов // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – № 11. – С. 70–77.
6. Мельник С. В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України / С. В. Мельник. – К.: Соцінформ, 2009. – 786 с.

Прийнято до друку 15.08.2011